

МЕТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ УКРАЇНИ

PURPOSE OF PUNISHMENT OF MINORS UNDER THE CRIMINAL LAW OF UKRAINE

Назимко Є.С., д.ю.н.,

старший науковий співробітник, старший інспектор

*Управління організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування
Головного управління національної поліції в Донецькій області*

Мицька О.І., викладач циклу загально-правових дисциплін

*Дніпровський центр підвищення кваліфікації персоналу
Державної кримінально-виконавчої служби України*

У статті проаналізовано складові частини мети покарання неповнолітніх за вчинені ними злочини. Зазначається, що точне визначення цілей покарання неповнолітніх є орієнтиром застосування заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, а також вдосконалення практики виконання покарань, у процесі якої забезпечується їх безпосередня реалізація. Призначення та процес реалізації покарання мають бути підпорядкованими цілям покарання взагалі.

Акцитується увага на тому, що в Україні, незважаючи на виокремлення окремої системи покарань для неповнолітніх, визначення процедурних особливостей призначення покарання та звільнення від нього або від його відбування, а також окремий кримінально-виконавчий статус неповнолітніх, мету покарання неповнолітніх на законодавчому рівні не визначено. У зв'язку з цим під час призначення покарання суд орієнтується на досягнення загальної мети покарання. Однак акцитується увага на процесах виправлення та виховання як основоположних під час застосування кримінально-правових заходів.

Проведено компаративний аналіз зарубіжного законодавства на предмет встановлення мети покарання на законодавчому рівні. Проаналізовано відповідні законодавчі приписи В'єтнаму, Ісламської Республіки Афганістан, Канади, Федеративної Республіки Німеччина, Республіки Польща, Республіки Хорватія, Російської Федерації, Японії.

Єдиною метою покарання неповнолітніх запропоновано вважати виправлення. Це виправлення має бути пов'язаним із процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослужної поведінки. У неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, під час покарання має сформуватися негативна оцінка не тільки до свого діяння, але і взагалі ставлення до вчинення суспільно-небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, що має утримувати їх від вчинення правопорушень.

Ключові слова: мета, покарання, неповнолітній, дитина, виправлення, виховання, запобігання, кара.

The article analyzes the components of the goal of punishing minors for their crimes. It is noted that the exact definition of the goals of punishment of minors is a guideline for the application of criminal law and penal measures, as well as improving the practice of the execution of sentences, in the process of which their direct implementation is ensured. The appointment and implementation of the punishment must be subordinate to the goals of the punishment in general.

It focuses on the fact that in Ukraine despite the existence of a separate system of punishment of minors, the existence of procedural features of sentencing and release from it, as well as a separate criminal-executive status of minors, the goals of punishment of minors are not defined at the legislative level. In this regard, when sentencing, the courts are guided by the achievement of the common goal of punishment. However, they focus on the processes of correction and education, as fundamental in the application of criminal law measures.

A comparative analysis of foreign legislation was carried out to establish the purpose of punishment at the legislative level. The relevant legislative requirements of Vietnam, the Islamic Republic of Afghanistan, Canada, the Federal Republic of Germany, the Republic of Poland, the Republic of Croatia, the Russian Federation, and Japan are analyzed.

The purpose of punishing minors proposed to consider corrections. This correction should be associated with the process of positive changes that occur in the personality of the minor and create his readiness for self-governed law-abiding behavior. During punishment, minors who have committed a crime should form a negative assessment not only of their act, but also of their attitude to committing socially dangerous acts provided for by the Criminal Code of Ukraine, as well as a stable positive public attitude, must contain its offenses.

Key words: purpose, punishment, minor child, correction, upbringing, prevention, punishment.

Питання про цілі покарання неповнолітніх тісно пов'язане з проблемою як ефективності покарання, так і ювенального кримінального права загалом. Тому цілям покарання неповнолітніх завжди приділялася значна увага у правовій теорії і законодавчій практиці [26, с. 8]. Вважаємо помилковими погляди на те, що теорії про цілі покарання – це лише наукова абстракція, яка не має ніякого практичного значення [21, с. 56]. Достатньо пригадати, що утилітарні теорії сприяли лібералізації системи покарань. Вони дали кримінальному законодавству такі гуманні інститути, як умовне засудження, УДЗ, відстрочка виконання вироку тощо.

Точне визначення цілей (або цілі) покарання неповнолітніх є орієнтиром застосування заходів кримінально-правового та кримінально-виконавчого характеру, а також вдосконалення практики виконання покарань, у процесі якої забезпечується їх безпосередня реалізація. Зрозуміло, що призначення, процес реалізації покарання мають бути підпорядкованими цілям покарання взагалі, які на законодавчому рівні визначені у ч. 2 ст. 50 КК України. Однак, незважаючи на законодавче закріплення, супер-

ечки навколо них у філософських, наукових і практичних колах не замовкають.

На різних етапах розвитку суспільства та права змінювалися й уявлення людей про мету покарання неповнолітніх. Розвиток соціуму неминуче спричиняв зміни в розумінні мети та змісту покарань: від відплати та залякування – до виправлення злочинців (засуджених) і попередження вчинення нових злочинів. У сучасній кримінально-правовій науці України навряд чи можна знайти ченого, який ніколи не писав чи не висловлював свою думку про цілі покарання. У юридичній науці називають різні цілі покарання – кару, виховання, виправлення, ресоціалізацію, попередження злочинів, відновлення права тощо.

Нам імпує твердження А.А. Музики й О.П. Гороха, котрі зазначають, що метою покарання, ґрунтуючись на законі, слід розуміти бажаний, оптимальний результат діяльності законодавця (у процесі криміналізації – декриміналізації певних діянь), суду (при визначенні виду і міри покарання), а також відповідних органів і установ у сфері виконання покарань (під час відбування засудженим призначеного йому покарання) [28, с. 119].

Необхідно відзначити той факт, що, незважаючи на виокремлення окремої системи покарань для неповнолітніх, визначення процедурних особливостей призначення покарання та звільнення від нього або від його відбування неповнолітніх, а також окремих кримінально-виконавчий статус неповнолітніх, мету покарання неповнолітніх на законодавчому рівні не встановлено. Такий стан речей надає окремим дослідникам право робити висновки про те, що перелік цілей покарання, передбачений ч. 2 ст. 50 КК України, поширюється на неповнолітніх. Зокрема, А.О. Клевцов, зазначає, що ні теорія кримінального права, ні чинне кримінальне законодавство України не виділяють особливих цілей покарання щодо неповнолітніх. Вони є тими ж, що й для повнолітніх осіб. Цілі покарання щодо неповнолітніх мають певні особливості механізму своєї реалізації, які зумовлюються специфікою особистості неповнолітніх [23, с. 8]. Однак, на думку вченого, цілями покарання неповнолітніх слід визначити виправлення засуджених, спеціальну та загальну превенцію [23, с. 8].

А.Ю. Коновалова, урахувавши біосоціальні та психофізіологічні особливості неповнолітніх, пропонує змінити розташування цілей покарання та закріпити в розділі XV Загальної частини КК України першочерговою метою покарання неповнолітніх їх виправлення, а кару – останньою. Таке розміщення цілей покарань, на думку вченої, повинне бути додатковим фактором, який спрямовуватиме суди у призначенні виду та розміру покарання неповнолітнім особам насамперед на досягнення виправлення особи [24, с. 7]. Однак постають питання: чи справді запропоноване перерозташування дасть позитивні результати, яких очікують? Чи доцільним є залишення загальної мети покарання для неповнолітніх?

З.А. Астеміров зазначає: «Якщо у змісті виправно-виховної мети покарання дорослих злочинців, які характеризуються сформованою особистістю, виправний аспект посідає основне місце, то щодо неповнолітніх поряд із ним входять загальновиховні цілі, і виправлення тут відбувається в єдності з цими цілями» [15, с. 83]. З погляду М.О. Карпенка, вся система примусу й обмежень, що застосовується до осіб, які не досягли вісімнадцяти років і вчинили суспільно небезпечне діяння, спрямована на досягнення гуманної мети – виправлення та ресоціалізацію [22, с. 14].

Виховна роль покарання пов'язана з тим, що покарання виражає негативну оцінку злочину і злочинця від імені держави, сам процес застосування покарання чинить певний виховний вплив, особливо на неповнолітнього [36, с. 59]. Як далі зазначає вчений щодо неповнолітнього, враховуючи мобільність свідомості, на відміну від дорослих, вважаємо правильним і необхідним розглядати процес виховання як одну з цілей покарання у вузькому спеціальному значенні, як процес формування у неповнолітнього засудженого зразків правомірної соціальної поведінки, яка відповідає нормам закону. Для сучасного кримінального права принциповим моментом є можливість виправлення неповнолітнього правопорушника, корекція соціальної поведінки в плані того, щоб неповнолітня особа надалі не допускала девіантних відхилень, які тягнуть за собою кримінальне покарання [36, с. 62].

Практика застосування покарання свідчить, що ні відплата, ні залякування не були і не могли бути метою покарання, тим більше метою покарання неповнолітніх. Як зазначає Р.В. Вереща, неможливо ставити перед кримінальним покаранням цілі, які, виходячи з природи і механізмів дії кримінального покарання, взагалі не можуть бути його результатами або входять у зміст самого кримінального покарання. Характерним є приклад, коли кримінальне покарання не може забезпечити бажаний результат у разі абсолютно справедливої відмови законодавця від мети перевиховання засуджених [19, с. 56].

Необхідно зазначити, що така складна ситуація з визначенням мети покарання неповнолітніх пов'язана із тим, що під час застосування заходів державного впливу до цієї категорії осіб виникають суперечності між: перевихованням і відплатою за вчинене; допомогою, запобіганням і карою; вихованням, виправленням і засобами захисту суспільства; загальною та спеціальною превенцією. Ці суперечності є основою для оцінки проблем співвідношення злочину, який вчинив неповнолітній, і притягнення до кримінальної відповідальності. Однак, як справедливо зазначають фахівці, незважаючи на широке коло авторських розробок, єдиної концепції мети покарання неповнолітніх дотепер не розроблено [37, с. 5].

У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» зазначається, що метою покарання неповнолітніх є виправлення, виховання та соціальна реабілітація засудженого.

Із цього приводу Н. Вінер зазначав, що доти, поки суспільство не встановить, чого ж воно дійсно хоче: кари, ізоляції, виховання чи залякування потенційних злочинців, – у нас не буде ні кари, ні ізоляції, ні виховання, ні залякування, а тільки плутанина, де один злочин породжує інші злочини. Будь-яка мета покарання, що на одну чверть складається з британського забобону XVIII ст. про користь шибениці, на другу чверть – із принципу ізоляції злочинця від суспільства, на третю чверть – з нерішучої політики виховання і на останню чверть – із політики виставлення мертвої ворони для відлякування інших, – очевидно, нічого не здатний нам дати [20, с. 76].

Необхідно зазначити, що нині суди, призначаючи покарання, у вирокх частіше за все наводять можливість досягнення лише однієї мети покарання – виправлення.

Наприклад, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, призначаючи покарання неповнолітнім та умотивовуючи своє рішення, зазначає: «Обговорюючи питання про призначення міри покарання неповнолітнім підсудним, суд враховує те, що вони навчаються, доходу не мають, їх виправлення та перевиховання (підкреслено нами – С. Н., О. М.) можливе без ізоляції їх від суспільства» [14].

Дніпровський районний суд м. Києва у своєму вирокх від 05 грудня 2012 р. зазначає також, що перевиховання та виправлення (підкреслено нами – С. Н., О. М.) неповнолітнього не можливе без ізоляції від суспільства [13].

Ще один приклад, Ковельський міськрайонний суд Волинської області, призначаючи покарання неповнолітньому й умотивовуючи своє рішення, зазначає: «Вчинений злочин є середньої тяжкості, злочин вчинив вперше, щиро розкався у скоєному, запевнив, що надалі поводитиметься бездоганно. Суд враховує, що неповнолітній виховується у неповній сім'ї, без батька, сім'я багатодітна. Законний представник по місцю роботи та місцю проживання характеризується позитивно. Тому виправлення (підкреслено нами – С. Н., О. М.) неповнолітнього можливе без ізоляції його від суспільства» [12].

Переконано, що лише виправлення має бути передбачене як єдина мета покарання для неповнолітніх. Як указував І.Я. Фойницький, теорія виправлення розглядає покарання як засіб виховання, що застосовується для того, щоб зробити зі злочинця доброго члена суспільства [35, с. 59–60]. Вчені, що підтримують таку думку, вбачають лише в цій меті виправдання застосування будь-якого покарання [16, с. 134; 31, с. 106; 34, с. 262].

Виправлення є різноплановою категорією. Прийнято вважати, що є два види виправлення: моральне і юридичне. Варто звернути увагу і на те, яке поняття виправлення закріплене на законодавчому рівні. Так, відповідно до ч. 1 ст. 6 КВК України виправлення засудженого – це процес позитивних змін, які відбуваються в його особис-

тості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Значимо, що у кримінальному законодавстві держав континентальної Європи мета покарання відображена у закріпленні таких її елементів: поновлення соціальної справедливості; виправлення засудженого; попередження вчинення нових злочинів; кара; виправлення й перевиховання засудженого в дусі дотримання законів; виховання; ресоціалізація; соціальна реадптація; професійна реадптація; охорона суспільства від соціально-шкідливого впливу та захист цінностей суспільного життя. Тобто у Західній Європі домінує підхід, визначений представниками теорії нового соціального захисту: основними цілями покарання є виправлення та ресоціалізація злочинця [18, с. 150]. Дух багатьох законодавчих актів, які регулюють питання покарання неповнолітніх правопорушників, свідчить про те, що законотворчі інституції керуються поблажливістю до фізичного розвитку та психоемоційного стану такої вікової категорії, як «дитина». До уваги також береться недопустимість згубити молоде дитяче життя через повне втягнення дитини до пенальної системи та прагнення сприяти реінтеграції малолітнього правопорушника до суспільства.

У доповіді «Невинні правопорушники», підготовленої Асоціацією професіоналів заради людей, визначається, що головним є те, що основною метою законодавчих актів є саме виправлення дитини-правопорушника з дотриманням її інтересів найкращим чином. «Максимальні інтереси дитини» є цінністю, яка пронизує усі положення ювенальних законів [2].

Фундаментальний принцип ювенального кримінального права Німеччини полягає у виправній ідеї. Відповідно до панівної думки у ювенальному кримінальному праві Німеччини усі категорії заходів кримінально-правового впливу повинні мати виховний характер. Метою такого виховного впливу є утримання неповнолітнього від вчинення подальших злочинів у майбутньому [8]. Іншими словами, мета виховання розуміється у німецькому праві тільки як утримання від вчинення злочинів у майбутньому [17, с. 14]. Покарання щодо неповнолітніх застосовуються з урахуванням усіх обставин справи, а також особи злочинця з метою забезпечення найбільшої ймовірності ресоціалізації та перевиховання [33, с. 67].

У ст. 5 Закону Республіки Хорватія «Про суди у справах неповнолітніх осіб» зазначено, що метою санкцій, які призначаються щодо неповнолітніх осіб, є здійснення впливу на виховання неповнолітнього правопорушника, розвиток його або її особистості, зміцнення його або її особистої відповідальності через отримання ним відповідного захисту, турботи, допо-

моги та нагляду, а також можливостей для отримання загальної та професійної освіти» [4]. Як зазначається у § 1 ст. 54 КК Республіки Польща, у разі вчинення злочину неповнолітнім суд повинен насамперед орієнтуватися на виховну ціль покарання [6]. У Постанові Пленуму Верховного Суду РФ від 01 лютого 2011 р. № 1 «Про судову практику застосування законодавства, що регламентує особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» зазначається, що метою покарання неповнолітніх є загальна мета покарання з визначенням акценту на виправлення неповнолітньої особи, яка вчинила злочин [32].

Ст. 3 та 42 Закон Канади «Про кримінальну юстицію у справах молоді» підкреслює необхідність сприяння реабілітації та реінтеграції до суспільства під час призначення покарання [9–11].

Відповідно до ст. 2 Закону Ісламської Республіки Афганістан «Про неповнолітніх правопорушників» зазначається, що цілями Закону, серед іншого, є реабілітація та перевиховання дітей, які мають проблеми з законом [5]. Ст. 1 Закону Японії «Про неповнолітніх осіб» передбачено, що метою кримінально-правового впливу на неповнолітніх є виправлення їхніх особистісних рис і зміна їхнього оточення, а також ґрунтовний розвиток неповнолітніх осіб [3]. У ст. 69 КК В'єтнаму зазначається, що поведіння з неповнолітніми правопорушниками має на меті переважно виховувати їх та допомагати їм загоювати образи, розвиватися здоровими людьми та ставати корисними членами суспільства [7].

На думку Вольфганга Хайнца, на перший план у ювенальному кримінальному праві висувається, безперечно, виправлення та, як наслідок, спеціальна превенція, що відрізняє його від загального кримінального права [1]. Саме таке розуміння виправлення як засобу досягнення безпеки та запобігання злочинам не суперечить загальним засадам вітчизняного кримінального права.

Ураховуючи зазначене, вважаємо, що єдиною метою покарання неповнолітніх може бути лише виправлення. Це виправлення має бути не т. зв. «юридичним» (коли внаслідок пенального впливу особа не вчинює злочин лише через те, що не хоче відбувати покарання знову), а докорінним – пов'язаним із процесом позитивних змін, які відбуваються в особистості неповнолітнього та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки. У неповнолітніх осіб, які вчинили злочин, під час покарання має сформуватися негативна оцінка не тільки до свого діяння, але й взагалі до вчинення суспільно небезпечних діянь, передбачених КК України, а також стійка позитивна суспільна установка, що має утримувати їх від вчинення правопорушень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Heinz W. Kriminalprävention auf justitieller Ebene: Hilft weniger mehr? Alternativen zu «klassischen» Sanktionen – Erfahrungen aus Deutschland. Vortrag auf der internationalen Konferenz «Kriminalität und Kriminalprävention in Ländern des Umbruchs» vom 9.–14. April 2005 in Baku, Azerbaijan. URL: http://www.uni-konstanz.de/rftf/kis/Heinz_Alternativen_zu_klassischen_Sanktionen.pdf.
2. Innocent Offenders. Action professionals' association for the people (APAP). URL: <http://www.apapeth.org/Docs/Innocent%20Offenders.pdf>.
3. Juvenile Act of Japan. URL: <http://www.japaneselawtranslation.go.jp/law/detail/?printID=&re=02&vm=02&id=1978&lvm=02>.
4. Juvenile Courts Act. Official Gazette № 111/1997.
5. Juvenile Law (Juvenile Code). Official Gazette № 846, published 2005/03/23 (1384/01/03 A.P.). URL: <http://www.asianlii.org/af/legis/laws/jlcogn846p2005032313840103a495>.
6. Kodeks karny. Praktyczny komentarz. 5. Wydanie. Autorzy: Budyn-Kulik Magdalena, Kozłowska-Kalisz Patrycja, Kulik Marek, Mozgawa Marek. Redakcja naukowa Marek Mozgawa. – Warszawa: Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2013. 748 s. URL: http://www.profinfo.pl/img/401/pdf40117252_4.pdf.
7. Penal Code of Socialist Republic Of Viet Nam. URL: http://moj.gov.vn/vbqp/en/Lists/Vn%20bn%20php%20lut/View_Detail.aspx?ItemID=610.
8. Prof. Dr. Gabriele Wolfslast Seminar: Ausgewählte Probleme der Jugendkriminalität und des Jugendstrafrechts Wintersemester 1995/96 / Christian Bollmeyer Zollstock 2037081 Göttingen. URL: <http://www.jurawelt.com/sunrise/media/mediafiles/14100/jgg.pdf>.
9. Russell Smandych. Canada: Repenalization and Young Offenders' Rights. Comparative Youth Justice Issues. URL: http://www.corwin.com/upm-data/29577_03_Muncie_CYJ_Ch_02.pdf.
10. The Evolution Of Juvenile Justice In Canada. The International Cooperation Group – Department of Justice of Canada 2004. URL: <http://www.justice.gc.ca/eng/abt-apd/icg-gci/jj2-jm2/jj2-jm2.pdf>.
11. Youth Criminal Justice Act. URL: <http://laws.justice.gc.ca/PDF/Y-1.5.pdf>.

12. Архів Великоолександрівського районного суду Херсонської області. Справа № 2104/713/2012 від 23 травня 2012 р.
13. Архів Дніпровського районного суду м. Києва. Справа № № 1-499/2011 від 05 грудня 2012 р.
14. Архів Ковельського міськрайонного суду Волинської області. Справа № 1-111/11 від 04 квітня 2011 р.
15. Астеміров З.А. Уголовная ответственность и наказание несовершеннолетних. Москва : Юрид. лит., 1970. 124 с.
16. Бажанов М.И. Назначение наказания по советскому уголовному прав. Избранные труды / сост. : В.И. Тютюгин, А.А. Байда, Е.В. Харитонов, Е.В. Шевченко ; отв. ред. В.Я. Тащій. Харьков : Право, 2012. С. 69–190.
17. Бибик О.Н. Введение в ювенальное уголовное право Германии : учебное пособие. Омск : Омский государственный университет им. Ф.М. Достоевского, 2009. 83 с.
18. Богатирьов І.Г., Пузирьов М.С., Бадоля Л.Г. Наукові засади визначення мети покарання. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 148–151.
19. Вереша Р.В., Лоенко К.Ю. Мета покарання: теорії (концепції), історія, та сучасний стан. *Вісник Академії адвокатури України*. 2010. № 2. С. 54–61.
20. Винер Н. Кибернетика и общество. Москва : Тайдекс Ко, 2002. 183 с.
21. Зубкова В.И. Уголовное наказание и его социальная роль: теория и практика. Москва : Норма, 2002. 304 с.
22. Карпенко М.О. Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків : Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2004. 18 с.
23. Клевцов А.О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Дніпропетровськ, 2009. 20 с.
24. Коновалова А.Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. 20 с.
25. Кримінальне право України. Загальна частина : навчальний посібник / Агєєв М.М., Бахуринська О.О., Альошин Д.П. та ін. ; за ред. Кашкарова О.О., Робака В.А. Сімферополь : КРП «Видавництво «Кримнавчпеддержвидав», 2010. 364 с.
26. Курганов С.И. Наказание: уголовно-правовой, уголовно-исполнительный и криминологический аспекты. Москва : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. 192 с.
27. Литвинов О.М., Назимко Є.С. Міжнародні та європейські стандарти застосування покарання до неповнолітніх : науковий нарис / за заг. ред. О.М. Литвинова ; Донецький юридичний інститут МВС України, Криминологічна асоціація України. Київ : Дакор, 2015. 76 с.
28. Музика А.А., Горох О.П. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія. Київ : Паливода А.В., 2012. 404 с.
29. Назимко Є.С. Історичний метод та проблеми періодизації історії розвитку інституту покарання неповнолітніх. *Jurnalul Juridic National: teorie si practica*. 2014. № 1. С. 47–57.
30. Назимко Є.С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Донецький юридичний інститут МВС України, Криминологічна асоціація України. Київ : КНТ, 2015. 368 с.
31. Ной И.С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве / Политико-юридическое исследование. Документы. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1973. 193 с.
32. Постановление Пленума Верховного Суда Российской Федерации от 01 февраля 2011 г. № 1 «О судебной практике применения законодательства, регламентирующего особенности уголовной ответственности и наказания несовершеннолетних» (с изменениями и дополнениями) URL: <http://internetandlaw.blogspot.com/2013/01/01022011-1.html>.
33. Соколов А., Передина И. Ювенальное уголовное судопроизводство Германии. *Российская юстиция*. 2004. № 3. С. 66–68.
34. Уголовное право Украины. Общая часть : учебник / под ред. М.И. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тащія. Харьков : «Право», 1998. 400 с.
35. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюмоведением. Москва : Добросвет., 2000. 464 с.
36. Шевченко Д.А. Принцип індивідуалізації покарання в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ, 2014. 222 с.
37. Энциклопедия уголовного права. Т. 11. Уголовная ответственность несовершеннолетних. Издание профессора Малинина. СПб ГКА, Санкт-Петербург, 2008. 448 с.